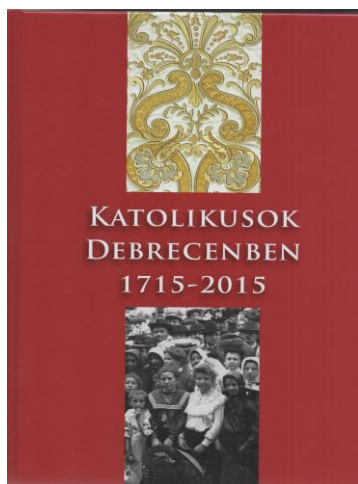

ifj. Barta János

Katolikusok Debrecenben 1715–2015

Szerk. Takács József. A Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár Kiadása. Debrecen, 2015. 776 lap.

A Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye vas-
kos, külsejében tetszetős, tartalmában gazdag
kötetel örvendeztette meg a város olvasókö-
zönységét, mindenekelőtt a mai lakosság katoli-
kus részét. A támogató intézmény vezetői, a
szerkesztő és a szerzők ezzel a munkával fejez-
ték ki tiszteletüket azon elődeik iránt, akik a
katolikus vallást 300 évvel ezelőtt – a nem
mindig befogadásra kész – városba visszahoz-
ták, áldozatos munkával fenntartották, a sze-
rencsésebb korszakokban felvirágoztatták, de a
kevésbé szerencsés időszakokban is – amikor
hitük vállalása komoly áldozattal járt – kitar-
tottak mellette.

A könyv tetszetős, de nem túldíszített kemény borítója jó minőségű kivitele-
zést sejtet. A kötetet élére fordítva könnyű észrevenni, hogy nem is egy, hanem
két különböző fajtájú papírra nyomtatták. Bár a szöveges rész papíryanaga is
igen jó (ezt tanúsíthatják pl. a 33., a 317. és a 339. lapokon látható képek), a
képanyagot is tartalmazó fejezetek – a kimondottan képmelléleteknek szentelt
fejezet, továbbá az életrajzi rész, amelyben megtaláljuk a bemutatott személyek
fényképét is – még a szövegnél is jobb minőségű papírra kerültek.

A kötet terjedelme 776 lap, 35 szerző munkája. További közreműködői közé
kb. 10 fő segítő (fordítók, nyelvi lektorok, fotós), és szintén 10 fő – levéltárosok,
könyvtárosok, más gyűjtemények munkatársai – tartoznak, a szerkesztő az elő-
szóban utóbbiaknak is név szerint mond köszönetet. A közreműködők száma így
meghaladja az 50 főt. Valamennyi szerző nevét itt aligha lehetne felsorolni, még-
is ki kell emelnünk közülük azokat, akik több fejezet kidolgozásában is részt

vettek. A kötet – több szerző által készített – mindhárom nagyobb fejezetébe (kronológia, forrásközlés, archontológia) Géczy M. Erzsébet és Takács József írt, kettőbe Havas Lászlóné, Koltai András, Szaploneczay Miklósné és Uri Sándorné, egybe Mudrák József, Novák Csaba, Papp József, Szegedi Kálmán, Tóth Ágnes. Egy-egy teljes fejezetet készített Bényei Mikós (bibliográfia), Papp József (a Szent Anna plébániából az elmúlt időkben leválasztott új egyházi kerületek, filiák és miséző helyek területi megoszlása) valamint Uri Sándorné (az 1945 után felszámolt debreceni római katolikus egyesületek). A szerzők többségét persze az életrajzok írói teszik ki (köztük természetesen olyanokkal, akik valamely más fejezet megírásában is közreműködtek).

A kötet alapvetően történeti munka. Ezen belül nehéz lenne meghatározni jellegét, hiszen több történettudományi „műfaj” (életrajzi lexikon, kronológia, bibliográfia stb.) is egyesül benne. Takács József szerkesztői előszava 8 tematikus fejezetről beszél, ezen felül van Bosák Nándor debrecen-nyíregyházi megyéspüspöknek a kötet célkitűzéseit összefoglaló ajánlása, maga a szerkesztői előszó, valamint a használatot megkönnyítő segédletek: a tartalomjegyzék (amelyet a kötet végén angolul is megtalálunk), a rövidítések jegyzéke és a névmutató.

A kötet nagyjából kétharmadát három hosszabb fejezet teszi ki. Közöttük is a leghosszabb (szinte pontosan 200 lap) az életrajzi rész. Címe: „Jeles katolikusok Debrecen 300 éves múltjából”, benne 67 életrajzzal. Az ismertetteknek kevesebb, mint a fele (30 fő) klerikus, a többiek „civilék”, ami jól tükrözi azt, hogy az olvasó nem egyoldalú egyháztörténetet vesz a kezébe. A fejezetben szereplő 12 katolikus egyetemi tanár a város szellemi életét gazdagította, míg a „civilék” között számos olyan személyt találhatunk, akik anyagi segítséggel járultak hozzá a város kulturális életének felvirágzásához. Megtaláljuk közöttük az értékes (a róla elnevezett Déri Múzeumban őrzött) történeti és művészeti gyűjteményeit a városra hagyó Déri Frigyes, a pénz-hagyatékával a város katolikus leánygimnáziumát megalapozó Svetits Mátyás kereskedelmi és iparkamarai elnök, valamint felesége, a Szent Anna templomtorony párját befejező Povolny Ferenc építész, továbbá az adományozók között a kereskedő Kontsek László vagy éppen a szalámi gyáros Vidoni János életrajzát. Csaknem vetekszik az életrajzi fejezet terjedelmével a kronológia (170 lap), 120 lap terjedelmű a „Források, válogatott dokumentumok” fejezete. A kötet arányait tekintve közepes terjedelmű a bibliográfia (A katolikusok múltja Debrecenben, válogatott helytörténeti bibliográfia, 30 lap). A rövidebb fejezetek közé tartozik a már említett „Területi viszonyok 1715-től” (6 lap), „Az 1945 után államilag felszámolt debreceni római katolikus egyesületek” (8 lap), valamint az archontológia, azaz a debreceni katolikusok fölött joghatósággal ill. egyházkormányzati hatalommal rendelkező tisztségviselők – püspökök, plébánosok, rendházi elöljárók – névsora (14 lap). A könyvet 160 lap igen szemléletes képanyag zárja. Az életrajzi szövegek mellé illesztett arcképek feleslegessé tették, hogy a képoldalakon is portrék domináljanak (a kelés kivétel,

mint Csáky Imre püspök esetében pedig a szerkesztők két különböző képet használtak). A képanyagban így épületek, épülettervek, csoportképek, események, kegytárgyak, írásos dokumentumok felvételei láthatók a kezdetektől szinte az utolsó pillanatig. (A fejezet első képén III. Károly király Debrecen városához intézett 1716-i parancsát, az utolsón a Szent Anna templom Dalárdájának 1714-i fellépését láthatjuk.)

Folyamatos történeti leírást a kötet egyik fejezete sem tartalmaz, ezt leginkább a kronológia (és bizonyos fokig a forrásközlés) tudja pótolni. E két fejezetben azonban az egyes történeti időszakok adatai nem arányosan oszlanak meg. Bizonyos időszakok „sűrítése”, mások „ritkítása” rendszerint a helyi katolikus életet befolyásoló külső körülményektől függött. Igen gazdag az 1940-es évtized első felének eseménysora, hiszen Észak-Erdély, benne a nagyváradi püspökség visszatérése számos változást hozott a város egyházi hovatartozásában, vallási kapcsolataiban, aminek részletezése azért is szükséges, mivel ez még a történelemben járatos olvasók számára is számos újdonságot tartalmaz.

A kronológia, valamint a forrás-fejezet egyenlenségének a megértéséhez a szerzők már inkább feltételezhetők a mögöttük álló politikai események ismeretét. Az 1848/49-i forradalom és szabadságharc várost érintő történéseiről például nem olvashatunk (ezt nem kifogásolhatjuk, hiszen ezek az események közismertek, róluk sokszor és sokat írtak), így ez a másfél év a kronológiában mindössze három – az országos eseményekhez legfeljebb érintőlegesen kapcsolódó – tétellel szerepel: 1848. december 16-án Lázár Miklós, a Szent Anna plébánia káplánja megkeresztelte Petőfi Sándor Zoltán nevű fiát, december 22-én Kossuth Lajos újjév napjáig naponta tartandó misézést rendelt el a szabadságharcban elesett hősök emlékére, 1849. augusztus 9-i keltezéssel pedig a vesztes debreceni ütközet sérültjeinek a piarista rendházban való elhelyezéséről és ápolásáról olvashatunk. (A Petőfi fiú keresztelését akár egyfajta erkölcsi kárpótlásnak is tekinthetjük a város katolikus klerikusai részéről, hiszen közvetlen előtte az a tétel szerepel, miszerint 1846 őszén a piarista cenzor nem engedélyezte, hogy a rendházzal szemben található színházban Petőfi elszavalja Erdély c. versét, annak forradalmi hangvétele (valamint a költő viselkedése) miatt. (A források között sajnos nem szerepel ez a cenzori döntés, pedig szívesen olvastuk volna.) Már nem a szabadságharc időszakára esik, hogy 1849 decemberében Bémer László váradi püspököt halálra ítélték. A püspök nem volt debreceni (bemutatása az életrajzok között sem szerepel), halálos ítéletét annak köszönhetette, hogy részt vett a Habsburg-ház trónfosztását kimondó debreceni országgyűlésen, s a trónfosztást kihirdető nyilatkozatot is aláírta. Ítéletét végül 20 évi várfogságra mérsékeltek. Ezt az eseményt a Debrecen történetével foglalkozó munkák általában mellőzik, s a meghurcolt püspök személyét és történetét a közvélemény sem állítja egy sorba a szintén várfogságra ítélt református lelkészével, Könyves Tóth Mihályéval. (A

Debrecen ismerők tudják, hogy a Nagytemplom előtti Kossuth szobor egyik alakját utóbbiról mintázták meg.)

A történelem ismerete nélkül nehezen érthetnénk meg, hogy miért nem közöl a kötet egyetlen forrást sem, amely 1946–1955 között keletkezett. E mögött nyilván a legsötétebb kommunista időszak nyomása áll, amikor a politika igyekezett ellehetetleníteni az egyházak működését, s ennek során megnehezítette az őszinte, a hitéletet és vallási törekvéseket bemutató dokumentumok születését. A források sorából egy másik – hosszabb – időszak is hiányzik, az 1788–1863 közötti hetvenöt év. Kezdetét a szerzetesrendek II. József által történt feloszlatásának következményei jelölik ki. (A kronológiában az ezt megelőző utolsó tétel Kozma Egyed minorita szerzetes 1788-i búcsuprédikációja a ferencesek kényszerű távozása előtt.) A magára maradt, a városban nyilván továbbra sem kedvelt vallás plébániáján bizonyára nem született olyan dokumentum, amelyet az özszeállítók közlésre érdemesnek találhattak. Talán érthető a háromnegyed évszázados kihagyás utolsó néhány éve is. A bécsi udvar által az 1848/49-i forradalom és szabadságharc után is kedvezményezett katolikusok (a kronológia a piarista gimnázium főhercegi majd királyi látogatásáról számol be) nem csatlakoztak a reformátusoknak (Szoboszlai Papp István majd Balogh Péter püspökök által képviselt), az egyházi élet szorosabb ellenőrzésével szembeforduló, a kollégiumi oktatás zavartalan folytatásáért és magyar-nyelvűségéért síkra szálló mozgalmihoz. Ennek ellenére az adott években (és az azokat megelőző félévszázadban) bizonyára akadt volna olyan dokumentum, amelyből a helyi eseményekkel kapcsolatos véleményüket megismerhettük volna.

Igazán olvasmányos lapokat leginkább az életrajzok folyamában találhatunk. Különösen megragadja az olvasót ezek érzelmi gazdagsága. A közelmúltban eltávozott ismerőseink, kollégák, barátok esetében ez magától értetődő, hiszen Görömbei András vagy Havas László professzorokra aligha lehetne személyes élmények nélkül emlékezni. Saját életkorom azt is megengedte, hogy néhány körünkből régebben eltávozottra se csak emlékezzek, hanem igazolást is keressék egykor kialakult rokonszenvemre. Ezért is olvastam különös örömmel pl. a Kiss Lászlóról, a Svetits Gimnázium egykori igazgatójáról szóló életrajzban azt a számos idézetet, amely „Diri bácsi” diákjaitól származik, s amelyek egyértelműen tanúsítják a tanáruk, igazgatójuk iránti tiszteletüket, szeretetüket. De ez az érzelmi ráhatás régen elhunyt szereplők történetéből is áradhat. Kiss László életrajzát Kiss Szaléz minoritáé követi. Be kell vallanom, hogy az életrajzok olvasása során leginkább az ismerősökről szólókat kerestem, s Kiss Szaléz életrajzát már csaknem átugrottam, amikor – mint történész – rádöbbentem, hogy halálának színhelye Sopronkőhida, ideje 1946 volt. Egykori tanulmányaim alapján erre a településre a magyarországi nyilasuralom áldozatainak halálozási helyeként emlékeztem. Kiss Szaléz atyát azonban a kommunista felügyelet alatt álló bíróság ítélte koncepciós perben halálra. Neki azután nem kegyelmeztek, ahogyan

annakidején Bémer püspöknek vagy Könyves Tóth Mihálynak a Habsburg hatalom bíróságai sem. Életrajza egy szegény, sokgyermekes családból származó, a maga erejével kiemelkedő szerzetes iránt ébreszt rokonszenvet.

Ha az olvasmányosságánál tartunk, érdemes figyelmet szentelni annak a négy dokumentumnak is, amelyek egy 1725-ben észlelt csodás jelenséghez kapcsolódnak. Egy – az evangélikus vallásról nem régen áttért – fiatalember áldozás után a szentelt ostya helyén egy kisdéd alakot látott. Az ügyben alapos egyházi vizsgálat indult, a csoda azonban – amit a jelentések írói meglehetősen óvatosan fogadtak – elsősorban a fiatalembert győzte meg arról, hogy a szentáldozáskor Krisztus valóságos teste van jelen. A csoda-elfogadás egyébként a katolikus lakosságtól sem volt idegen. Amikor az 1719-i tűzvészben a város nagyobb része leégett, de a Szent Anna plébánia (a mai templom elődje) és környéke sértetlen maradt, a katolikusok joggal érezték ezt csodás menekülésnek.

A komoly történeti munkák persze ritkábban vállalnak könnyedebb, vagy éppen derűt kiváltó részeket. Ha az olvasó nem sajnálja az időt a jelen kötet szárazabbnak mutató részének végigböngészésétől, találhat múltunk – ma már különösnek ható – furcsaságaira való utalást is. A piarista iskola diákjai által előadott iskoladrámák a kortársak erkölcsi szemléletének javítását tűzték ki célul. Ma is példaértékű lehetne az olyan előadás, mint az 1730-i (címe: A hitvesi hűség), de a női egyenjogúságot hangoztató világunkban talán kevésbé tudnánk ráhangolódni az 1729-i előadásra (Az asszonyi uralom szerencsétlensége). Az előadókat manapság talán még be is perelnék a büszke feministák.

A kötet – a szerkesztői előszó szerint – alig 14 hónap alatt készült el. Meglehetősen szűk idő a szerzők megbízására, az anyaggyűjtésre, a szövegek megírására. Mindezt – ezúttal a szerkesztőnek a könyvbemutató elhangzott szóbeli tájékoztatása szerint – az egyházmegyei könyvtár költözése, szerzői lemondások – nehezítették. Nem csoda, ha még a végső változatba is becsúszott több pontatlanság. Lassúbb átfutással természetesen ezeket javítani lehetett volna. A magam részéről azt az esetet fájlaltam leginkább, amikor Hamvas Endre püspököt, aki többször is járt a városban, egy képaláírás Hamvas Andrásnak nevezi. Lehet, hogy a kép a korabeli sajtóban ilyen névvel jelent meg, a saját szövegű képaláírást azonban aligha köti a forráshűség. (A korabeli sajtó az egyházi vonatkozásokról szívesen közölt megtévesztő adatokat a hívők elbizonytalanítása céljából.)

A vaskos kötet végül nem azért született, hogy a folyamatos olvasást szolgálja. Kézbevétele esztétikai, szellemi élményt nyújt. Adattár jellegű részei (életrajzokkal) mindenképpen segítenek abban, hogy a város katolikus múltjával jobban megismerkedhessünk, s ha valaki az itt található anyaggal elégedetlen, a gazdag bibliográfiában további segítséget találjon. De lelkiert és bizakodást nyújt az elkövetkezendőkre is. Ahogyan Bosák Nándor püspök ajánlásában megfogalmazta: „Ezek a lapok a múltról beszélnek, de a jelenhez és a jövőhöz szólnak.”